

Joanna Rychter

"Językowe wyrażenia zjawisk jasności i ciemności", Andrzej S. Dyszak, Bydgoszcz 2010 : [recenzja]

Studia Językoznawcze 10, 331-336

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RECENZJE

Andrzej S. Dyszak, *Językowe wyrażenia zjawisk jasności i ciemności*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2010, ss. 214

Fragmentaryzm dotychczasowych opracowań poświęconych zjawisku światła i cienia¹ stał się inspiracją do badań podjętych przez Andrzeja S. Dyszaka. Recenzowana rozprawa składa się z czterech analitycznych rozdziałów, zatytułowanych:

- I. *Struktura predykatowo-argumentowa zjawisk jasności i ciemności* (s. 21–76),
- II. *Klasyfikacja semantyczna wyrażen zjawisk jasności i ciemności* (s. 77–116),
- III. *Właściwości składniowe wykładników predykatów jasności i ciemności* (s. 117–174),
- IV. *Problemy eksplikacji znaczeń jednostek leksykalnych konstituowanych przez wyrażenia zjawisk jasności i ciemności* (s. 175–189),

¹ Wśród nielicznych odnajdujemy: M. Ampel-Rudolf, *Z semantyki predykatów jasn-, ciemn-*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Rzeszowie. Filologia Polska” 1990, z. 20/72, s. 99–110; A. Dyszak, *Językowe wyrażenia zjawisk emisji światła*, Bydgoszcz 1999; idem, *Językowy obraz światła w „Księdze Rodzaju” a współczesne znaczenia rzeczownika światło*, w: *Język – Teoria – Dydaktyka. Materiały 21. konferencji językoznawczej zorganizowanej w Trzciny k. Jasła w dniach 27–29 maja 1998 roku*, pod red. B. Grzeszczuk, Rzeszów 1999, t. V, s. 197–205; idem, *Językowy obraz zjawisk świetlnych cyklicznej zmiany dnia i nocy*, „Język Polski” 1995, z. 4–5, s. 280–290; idem, *Osobowe orzeczenie świeci. Jego hiponimy i synonimy*, w: „Studia Językoznawcze”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, pod red. M. Białoskórskiej, Szczecin 1999, t. 5, s. 229–244; E. Jędrzejko, *Struktura i funkcja leksyki światła w twórczości Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego (na podstawie poematu „Bal u Salomona”)*, „Język Artystyczny” 1987, t. V, pod red. A. Wilkonias, s. 7–27; J. Rychter, *Językowa kreacja światła i cienia w „Niebieskich migdałach” Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej*, „Studia Językoznawcze”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, Szczecin 2008, t. 7, s. 119–131; A. Szczaus, *Pole światła i cienia w „Listach z podróży do Ameryki” Henryka Sienkiewicza*, „Studia Językoznawcze”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, Szczecin 2005, t. 4, s. 355–364.

uzupełnionych *Wstępem* (s. 9–20) i *Podsumowaniem* (s. 190–195). W publikacji znajduje się również bibliografia licząca 55 prac cytowanych i 13 użytecznych (s. 196–199), wykaz tabel (s. 200), skrótów (s. 201–202) oraz *Indeks omówionych wyrażen* (s. 204–210).

Celem pracy jest opis semantyki i właściwości składniowych formalnie prostych wyrażen predykatywnych współczesnego języka polskiego, za pomocą których można orzekać o zjawiskach jasności i ciemności. Bazę materiałową stanowi 171 wyrażen wyłonionych z 9 słowników (*Słownika języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego; *Słownika języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka; *Innego słownika języka polskiego PWN*, pod red. M. Bańki; *Małego słownika języka polskiego*, pod red. S. Skorupki, H. Auderskiej i Z. Łempickiej; *Nowego słownika poprawnej polszczyzny PWN*, pod red. A. Markowskiego; *Słownika poprawnej polszczyzny*, pod red. W. Doroszewskiego i H. Kurkowskiej; *Słownika syntaktyczno-generatywnego czasowników polskich*, pod red. K. Polańskiego; *Słownika współczesnego języka polskiego*, pod red. B. Dunaja; *Uniwersalnego słownika języka polskiego*, pod red. S. Dubisza).

Rozdział I (s. 21–76) zawiera charakterystykę predykatów zjawisk świetlnych, którymi są cechy przestrzeni, w jakiej dane zjawisko zachodzi, a więc zróżnicowane ilości postrzeganego w niej światła, konceptualizowane jako jasność (dużo światła), ciemność (za mało światła) bądź zmiany tych ilości. W tej części pracy Autor omawia sposoby realizacji argumentów predykatów i stwierdza, że funkcję tę pełnią wyrażenia przyimkowe, które należy traktować jako nazwy przestrzeni (*w Polsce*) lub rzeczowniki (*Polska*). Poza tym w zdaniach odnoszących się do zjawisk jasności i ciemności możemy odnaleźć elipsy wykładnika przestrzeni. Autor omawia wykładniki różnych typów przestrzeni (otwartej i zamkniętej). Do **wykładników przestrzeni otwartej** zalicza wyrażenia typu *w Polsce*; rzeczowniki: *niebo, powietrze, ziemia, świat, horyzont, polana, pole i step*; wyrażenia: *na dworze, na wschodzie, na zachodzie*. **Wykładnikiem przestrzeni otwartej w pewien sposób ograniczonej** są rzeczowniki: *plac, podwórko, dziedziniec, aleja, droga, ulica, zaułek, zakamarek, dolinka, wąwóz, las, bór, ogród, park, puszcza, gąszcz*. Ograniczoną przestrzeń otwartą nazywają też rzeczowniki: *strona, brzeg, zagięcie, kąt, krużganek*. Tu zaliczył Autor również *okno i otwór*, które wyznaczają przestrzeń częściowo ograniczoną, oraz *tunel* wyznaczający przestrzeń niecałkowicie zamkniętą. W dalszej części Andrzej S. Dyszak wskazuje **wykładniki przestrzeni zamkniętej**, którymi najczęściej są nazwy budynków lub konstrukcji spełniających podobne funkcje

jak budynki (np. *altana*); nazwy pomieszczeń stanowiących części budynków, o znaczeniu bardziej ogólnym, jak *facjata*, *mieszkanie*, czy bardziej szczegółowym, np. *cela*, *pokój*, *sień*; nazwy części pomieszczeń: *kąt*; nazwy podziemnych pomieszczeń: *loch*; innych podziemnych konstrukcji budowlanych: *kanal*, a także nazwy naturalnych przestrzeni zamkniętych: *pieczara*. W wyekscerpowanym materiale znalazły się wyrażenia ogólne, mogące oznaczać **zarówno przestrzeń zamkniętą, jak i otwartą**, np. *wszędzie* i *naokoło*. W kolejnej części rozdziału omówione zostały **czasownikowe, rzeczownikowe, przysłówkowe wykładniki predykatów** poszczególnych typów zjawisk jasności i ciemności, które wyrażają stan jasności; ciemności; zmianę stanu jasności w stan ciemności; zmianę stanu ciemności w stan jasności oraz osiągnięcie przez przestrzeń stanu jasności lub nagłą zmianę stanu ciemności w stan jasności, osiągnięcie przez przestrzeń stanu ciemności lub nagłą zmianę stanu jasności w stan ciemności. Autor uzupełnia rozważania, wyliczając **przymiotnikowe wykładniki predykatów** poszczególnych typów zjawisk świetlnych, które wyrażają jedynie stan jasności i ciemności. Wymienia wykładniki zmiany stopnia natężenia światła: *zupełnie*, *całkiem*, *dosyć*, *prawie*. Ponieważ predykat tego samego zjawiska jasności lub ciemności można wyrazić za pomocą wyrażen reprezentujących różne części mowy, Autor utworzył kilka gniazd słowotwórczych: odczasownikowe (*błyskać się*, *świtać*); odrzeczownikowe (*brzask*, *chmura*, *cień*, *dzień*, *pogoda*, *słońce*, *światło*); odprzymiotnikowe (*czarny*, *chmurny*, *jasny*, *mroczny*, *szary*, *widny*). Rozdział kończą wnioski na temat relacji między czasownikami dokonanymi a niedokonanymi.

W rozdziale II (s. 77–116) zawarta została charakterystyka semantyczna wyrażen zjawisk jasności i ciemności na te o bardzo szerokim zakresie odniesienia, za pomocą których mówimy o zjawiskach świetlnych niezależnie od ich jakości i charakteru przestrzeni, i te o bliżej określonym zakresie odniesienia, za pomocą których mówimy o zjawiskach świetlnych w zależności od ich jakości i charakteru przestrzeni. W ten sposób spośród wyrażen zjawisk jasności i ciemności wyróżniono cztery pola leksykalno-semantyczne: 1) wykładniki predykatów zjawisk jasności i ciemności o najszerszym zakresie odniesienia (*ciemny*, *czarny*, *jasny*, *mrocznieć*...); 2) wykładniki predykatów naturalnych zjawisk jasności i ciemności zależnych od czasu (*dnieć*, *świt*, *zmierch*...); 3) wykładniki predykatów naturalnych zjawisk jasności i ciemności niezależnych od czasu (*bezchmurnie*, *błysnąć*, *wypogodnieć*...); 4) wykładniki predykatów zjawisk jasności niezależnych od naturalnego źródła światła (*palić się*, *świecić się*). Poza klasyfikacją pozostaje grupa wyrażen, których definicje słownikowe nie po-

zwalają przydzielić ich jednoznacznie do jednego z wymienionych pól i tym poświęca Autor szczegółowe rozważania w dalszej części, np. *mroczyć się*, *szarzeć*, *rozjaśniać się*. Następnie badacz poddaje szczegółowej charakterystyce **wykładniki predykatów zjawisk jasności i ciemności o najszerszym zakresie odniesienia**, a więc m.in. przymiotnik *jasny*; przysłówki *jasno*, *widno*; rzeczowniki *jasność* i *światło* oraz czasownik *jaśnieć*, zwracając uwagę na trafność definicji poszczególnych wyrazów w słownikach. Do tej grupy zalicza również wyrazy oddające stopień intensywności zjawisk świetlnych: dodatni (znaczny stopień natężenia zjawiska: *bardziej*, *widniutko*, *jaśniejszy*) albo ujemny (niewielki stopień natężenia zjawiska: *najczarniej*, *mrocznawo*). Następnie omawia **wykładniki predykatów naturalnych zjawisk świetlnych związanych z czasem**, a mianowicie *jasność* (nazywana dniem), *ciemność* (nazywana nocą), zjawiska graniczne (*wschód* i *zachód słońca*). Wyrażenia te Autor sklasyfikował w trzech grupach: 1) będące wykładnikami predykatów zjawisk świetlnych (rzeczowniki: *brzask*, *jutrzenka*, *zorza*; czasowniki: *dnieć*, *widnieć*, *zmierzchać*); 2) nazywające odcinki czasu, charakteryzujące się określonymi zjawiskami świetlnymi (wyłącznie rzeczowniki: *noc*, *szarówka*, *świt*); 3) nazywające odcinki czasu i/lub towarzyszące im zjawiska świetlne (rzeczowniki: *dzień*, *zmrok*; czasowniki: *świtać*, *widnieć*, *zmierzchać*). Dokonał również stratyfikacji wyrażen ze względu na usytuowanie od wschodu i zachodu słońca, wydzielając: 1) wyrażenia będące wykładnikami predykatów zjawisk występujących przed wschodem słońca: *brzask*, *świt*, *widnieć*; 2) wyrażenia będące wykładnikami predykatów zjawisk występujących po zachodzie słońca: *zmerzch*, *zmrok*; 3) wyrażenia będące wykładnikami predykatów albo zjawisk występujących przed wschodem słońca albo po zachodzie słońca: *szarówka*; 4) wyrażenie będące wykładnikiem predykatu zjawiska występującego przed wschodem słońca, między wschodem a zachodem słońca i po zachodzie słońca: *dzień*; 5) wyrażenie będące wykładnikiem predykatu zjawiska występującego między zachodem a wschodem słońca: *noc*. Następnie analizie poddane zostały **wykładniki predykatów naturalnych zjawisk świetlnych niezależnych od czasu**, związanych z różnymi sytuacjami pogodowymi: 1) zachmurzeniem nieba (*chmurny*); 2) przejaśnianiem się nieba (*wypogodnieć*); 3) ładną pogodą (*pogodnie*); 4) wyładowaniami atmosferycznymi (*błysnąć*). Przedmiotem analizy stały się również **wykładniki predykatów zjawisk jasności niezależnych od światła naturalnego**, a więc czasowniki *palić się*, *świecić się*, za pomocą których orzeka się o stanie jasności w przestrzeni zamkniętej. Dopelnieniem rozdziału są przejrzyste tabele, ilustrujące omawiane pola.

Przedmiotem rozważań w rozdziale III Autor uczynił właściwości składniowe wykładników predykatów jasności i ciemności (s. 117–174). Badania wykazały, iż w zależności od części mowy, do jakich należą poszczególne wyrażenia zjawisk jasności i ciemności, konstytuują one prymarne struktury zdaniowe, z orzeczeniem syntetycznym (czasownikowe wyrażenia) lub analitycznym (nieczasownikowe wyrażenia). Analiza słownikowych przykładów i ich użycie pozwoliła ustalić typy struktur: 1) z orzeczeniem syntetycznym (zróżnicowane ze względu na formę wykładnika przestrzeni (w mianowniku, w miejscowniku z przyimkiem *na*; w miejscowniku z przyimkiem *w*); 2) z orzeczeniem analitycznym (zróżnicowane w pierwszej kolejności ze względu na część mowy reprezentowaną przez orzecznik tego orzeczenia, a następnie na formę wykładnika przestrzeni). Wśród struktur z wykładnikiem analitycznym wyróżnił Autor struktury z przymiotnikowym wykładnikiem predykatu (w tym z wykładnikiem przestrzeni w mianowniku; z przysłówkowym wykładnikiem predykatu; z rzeczownikowym wykładnikiem predykatu). Podrozdział zawiera tabelę ukazującą łączliwość nieczasownikowych wykładników predykatów jasności i ciemności z formami wykładników przestrzeni.

Rozdział IV zawiera omówienie problemów eksplikacji znaczeń jednostek leksykalnych konstytuowanych przez wyrażenia zjawisk jasności i ciemności (s. 175–189). Autor wskazał: 1) jednostki z orzeczeniem syntetycznym (w skrócie Os) wyrażające zmianę stanu przestrzeni; 2) jednostki z Os wyrażające wynik zmiany stanu przestrzeni lub nagłą jego zmianę; 3) jednostki z Os wyrażające stan przestrzeni oraz 1) jednostki z orzeczeniem analitycznym (w skrócie Oa) wyrażające stan przestrzeni; 2) jednostki z Oa wyrażające zmianę stanu przestrzeni; 3) jednostki z Oa wyrażające osiągnięcie stanu przestrzeni lub nagłą jego zmianę. Autor podjął się próby zbudowania eksplikacji dla jednostek leksykalnych, których ośrodkami są czasowniki motywowane przymiotnikiem *ciemny*, dla jednostek z czasownikami *czernieć*, *jaśnieć*, *mroczenie*, *rozwidniać się*. Badacz wnioskuje, iż jednostki z Os i Oa, których znaczenia można eksplikować za pomocą tych samych formuł, są jednostkami synonimicznymi. Zastrzega jednak, iż badania te wykonane na niektórych jednostkach leksykalnych z wykładnikami predykatów jasności i ciemności mają charakter przyczynkowy.

Omawiana publikacja wypełnia lukę w dotychczasowych dociekaniach poświęconych semantyczno-strukturalnym zjawiskom z zakresu światła i cienia. Jej walory naukowe tkwią we wnikliwych wywodach i konstruktywnych uogólnieniach, licznych odwołaniach do wybitnych prac z zakresu badanej dyscypliny

oraz w przejrzystości opracowanych tabelach. Ważnym uzupełnieniem jest *Indeks omówionych wyrażen*. Podkreślić należy, iż Autor wybrał nieczęsto dziś stosowaną metodę badań semantyczno-strukturalnych, opartych na założeniach składni predykatowo-argumentowej i transformacyjnej.

Joanna Rychter

Ewa Komorowska, *Barwa w języku polskim i rosyjskim. Rozważania semantyczne*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2010, ss. 299

Książka Ewy Komorowskiej wpisuje się w rozległy nurt badań nad barwą i jej znaczeniem w języku i kulturze, które podejmowane są zarówno przez językoznawców polskich jak i rosyjskich. Autorka monografii za cel badań postawiła sobie „przedstawienie w aspekcie konfrontacji językowej polsko-rosyjskiej sieci konotacji znaczeniowych realizowanych za pomocą wyrażen językowych, często o charakterze metaforycznym” (s. 15). Do analizy zebranego materiału językowego wykorzystano narzędzia semantyki i kognitywizmu, a zgromadzone leksemy i wyrażenia językowe z komponentem barwy osadzono w szerokim kontekście kulturowym. Autorka zakłada: „Nazwy kolorów dowodzą bowiem słuszności twierdzeń o odmiennych sposobach konceptualizacji świata. Dlatego analiza nazw barw w poszczególnych językach może dostarczyć informacji o modelach pojęciowych właściwych tym językom, a ponadto dać podstawy do pewnych uogólnień w zakresie typologii wzorców kulturowych, które tkwią u źródła naszego widzenia świata i jego konceptualizacji” (s. 16).

Pierwsza część pracy ma charakter teoretyczny. Niezwykle interesujący jest zawarty w *Słowie wstępnym* (s. 9–16) rys historyczny, w którym zaprezentowano w ujęciu chronologicznym zainteresowania człowieka barwą jako zjawiskiem fizycznym, a także symbolicznym. Znajdziemy zatem w recenzowanej monografii informacje o poglądach starożytnych Greków (Arystotelesa, Empedoklesa, Platona) oraz zwięzły opis badań nad rolą barwy jako zjawiska fizycznego. Autorka w sposób niezwykle przejrzysty prezentuje odkrycia I. Newtona, T. Younga, H. Helmholtza, J.C. Maxwella, E. Heringa, W. Ostwalda czy J.D. Barrowa,